

De Sint-Elisabethsvloed en de Krimpenerwaard

De ontwikkeling van het hoogheemraadschap, 1420-1430

J. B. (HANS) OPSCHOOR

Tijdschrift voor

Waterstaatsgeschiedenis

30:1 (2021) 39-50

Zeshonderd jaar geleden vond 'de' Sint-Elisabethsvloed plaats. Feitelijk was dat de tweede van die naam, en de zoveelste in een eeuwenoude reeks van stormvloed en overstromingen langs de kusten en rivieren.¹ De vloed van 1421 (hierna: Sint-Elisabethsvloed) droeg sterk bij aan het Nederlandse (althans Hollands/Zeeuw/Friese) natiebeseft en de idee van 'wij tegen het water'.² Deze lange geschiedenis van watersnoden resulteerde in diverse maatschappelijke reacties, van ontwijkingsgedrag door migratie via adaptaties met de voeten in de modder tot bestuurlijke innovaties zoals de ontwikkeling van waterschappen en heemraadschappen.³ Hieronder bezien we die binnen het kader van wat wel een 'amfibische cultuur' is genoemd.⁴

De Sint-Elisabethsvloed luidde het einde in van de Grote of Zuid-Hollandse Waard. Andere waarden werden in diezelfde periode eveneens bedreigd en de Krimpenerwaard is daarvan een voorbeeld. Er is wel gesteld dat de Sint-Elisabethsvloed het hoogheemraadschap Krimpenerwaard heeft doen ontstaan. Zo zou deze vloed hebben geleid tot het dichten van het laatste institutionele gat in de bescherming door ringdijken van het land in het rivierengebied.

In dit artikel kijken we naar de drie verschillende Elisabethsvloeden en analyseren we de effecten van deze stormvloeden op het land- en waterbeheer in Holland in de periode 1420-1430. In meer detail kijken we naar de Sint-Elisabethsvloed van 1421 en naar de Krimpenerwaard. Wij plaatsen die in de context van de watersnoden in Holland en de institutionele respons daarop sinds 1200 zoals die zijn weerslag vond in oorkondes en andere documenten. Ook de latere secundaire literatuur wordt daarbij betrokken.

Drie Sint-Elisabethsvloeden

Grote overstromingen werden traditioneel genoemd naar de heilige op wiens naamdag zij plaatsvonden. De Sint-Elisabethsvloed van 1421 volgde op een gelijknamige vloed in 1404 en ging vooraf aan die van 1424. Van deze drie was die van 1421 ongetwijfeld publicitair en voor de beeldvorming rond Holland de meest opvallende. Hij heette al in 1422 Sint-Elisabethsvloed, maar stond vooral bekend als de vloed die 'meest alle andere vloed ver overtrof', 'grote vloed', 'storm waarbij Zuid-Holland inbrak', en zelfs 'zondvloed'. Deze vloed stonden in een lange reeks van stormvloed en overstromingen die aanleiding vormden tot een wijdverspreid gevoel van 'wateronveiligheid' in de lage landen.

Afbeelding 1 geeft het gebied weer waarin de vloed van 1421 en 1424 toesloegen die hierna een centrale rol spelen. De Krimpenerwaard werd omgeven door Schieland ten westen, de Lopikerwaard ten oosten, en verder de Rieder-, Alblasser-, Zwijndrechtse en Grote Waard en het Land van Altena en het Land van Heusden. Het gebied van de genoemde waarden (exclusief de Lopikerwaard) vormde destijds het district Zuid-Holland in het graafschap Holland.

In 1404 werden Vlaanderen en Zeeland getroffen door een storm waardoor dorpen in

1 Zie voor een overzicht Jan Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen* (Franeker 1995-2021); M.K.E. Gottschalk, *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland I-II* (Assen 1971-1975).

2 L. Jensen, *Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd* (Nijmegen 2018).

3 P.A. Henderikx, 'De zorg voor de dijken in het baljuwschap Zuid-Holland en in de grensgebieden ten oosten daarvan tot het einde van de dertiende eeuw', in: B. van Bavel e.a. (red.), *Land, water en bewoning: waterstaats- en nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse en Hollandse delta in de Middeleeuwen* (Hilversum 2001) 181-212.; M. van der Linden, 'Geschiedenis van het waterschap als instituut van waterschapsbestuur', in: B. de Goede e.a. (red.), *Het Waterschap: recht en werking* (Deventer 1982) 9-23.

4 P.J.E.M. van Dam, *De amfibische cultuur* (Amsterdam 2010); Van Dam, 'Denken over natuurrampen, overstromingen en de amfibische cultuur', *TvWG* 21 (2012) 1-10.

Afb. 1 De Grote Waard en omgeving aan de vooravond van de Sint-Elisabethsvloed. Detail van de kaart 'Zuid-Holland in 1421' uit A.A. Beekman & R. Schuilings, 'Schoolatlas van de geheele aarde' (Zutphen 1927).

het huidige Zeeuws-Vlaanderen verdrongen. Noordelijker waren de gevolgen veel kleiner. Deze eerste Sint-Elisabethsvloed was de ernstigste vloed sinds 1375 en een belangrijk institutioneel effect ervan was de regeling die erop volgde. Gravin Margaretha van Male beval heel Vlaanderen te beschermen met een aaneengesloten dijk. Deze heet naar haar zoon en opvolger Jan zonder Vrees nog steeds Graaf Jansdijk.

Ook in 1420 en vroeg in 1421 waren er overstromingen.⁵ Langs de Merwede werden zeer hoge waterstanden bereikt. Eind 1420, waarschijnlijk eind november, brak de Krimpenewaard in. Half december overstroomde de Maas en eind december liep 's-Hertogenbosch onder en brak de Lekdijk door, waardoor de Vijfheerenlanden inundeerden. Ook overstroomden Maas- en Waaldijken. Begin 1421 stroomde het water de Alblasserwaard en de Tielrewaard in. We komen op de overstroming van 1420 hierna nog terug.

De Sint-Elisabethsvloed van eind 1421 had gevolgen in een groot gebied. Vlaanderen en Sussex werden getroffen en Zeeland had grote schade op Walcheren, de Bevelanden en Schouwen. In Holland werden Voorne en Putten en delen van het huidige Noord-Holland zwaar geraakt. In Zuid-Holland begaven de dijken het op verschillende plaatsen. Het ergst was het onderlopen van 42.500 hectare land in de Grote Waard. Het teloorgaan van die waard maakte de Sint-Elisabethsvloed berucht.

Toch waren de effecten minder ernstig dan vaak is verhaald.⁶ Zo zouden er tot tweeduizend doden zijn geweest – ik veronachtzaam ramingen van tien of zelfs honderdduizend doden – en verdrongen 72 dorpen. Maar de bevolking van de waard bedroeg in totaal slechts zo'n tweeduizend mensen. Ter vergelijking: de stad Dordrecht had toen een bevolking van ruim achtduizend personen. De stadsarcheoloog van Dordrecht kwam in 2007 op zestien ondergestroomde dorpen en enkele honderden verdrongen mensen. Dordrecht zelf bleef grotendeels gespaard.⁷ Wel was er een grote stroom van wellicht ooit rijke, maar nu hulpbehoevende vluchtelingen die, zoals het later heette, moesten 'broet bidden'.⁸ Ook iconografische en archeologische bronnen schetsen een gematigd beeld van de ramp. Desalniettemin was (of werd) de schade omvangrijk.

De storm en het hoge rivierwater waren weliswaar de directe oorzaken van de ramp, maar er was een scala aan onderliggende factoren die van invloed waren, zoals een stagnerende waterstaatsorganisatie, gemis aan continuïteit in het waterstaatsbestuur en mislukkende waterstaatsprojecten.⁹ Mede vanwege de Hoekse en Kabeljauwse Twist en geldverslindende oorlogen tegen de Friezen en tegen Arkel was er onvoldoende dijkon-

⁵ Buisman, *Duizend jaar weer II* (Franeker 1998) 446; Gottschalk, *Stormvloed*. Met dank aan Buisman voor zijn commentaar inzake de vloed van 1420.

⁶ P. Cleveringa e.a., "So grot overvlot der watere..." Een bijdrage aan het moderne multidisciplinaire onderzoek naar de St. Elisabethsvloeden en de periode die daaraan voorafging', *Holland* 36 (2004) 162-180; J. Hendriks, 'De watersnoodrampen van 1421 en 1424', in: H.A. van Duinen & C. Esseboom, *Verdrongen dorpen boven water. St. Elisabethsvloed 1421. Geschiedenis en archeologie* (Dordrecht 2007) 98-129.

⁷ Hendriks, 'De watersnoodrampen', 125.

⁸ Simon Abbes Gabbeema, *Nederlandse waterloeden* (Gouda 1703) 148

⁹ S.J. Fockema Andreae, *Studien over waterschaps-geschiedenis III: De Grootte Waard* (Leiden 1950).

Afb. 2 Jan en Jacoba van Beieren in het handschrift van Jan van Heessel, 'Chronique des comtes de Hollande depuis les origines jusque 1415' (Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen). Jacoba was gravin van Holland en Zeeland van 1417 tot in 1433, terwijl haar oom Jan haar in die positie bestreed van 1418 tot aan zijn dood in 1425. De hiermee samenhangende partijstrijd – die al veel langer speelde – kennen we als de Hoekse en Kabeljauwse Twisten. Jacoba was 'Hoeks', Jan 'Kabeljauws'.

derhoud gepleegd. Diverse graven hadden hun financieel beheer slecht op orde en er was sprake van gebrek aan saamhorigheid tussen de ambachten die zich gedroegen als *free riders* en hoopten dat anderen de dijken zouden herstellen.¹⁰ Daarnaast had de weerbaarheid van het waterkeringsysteem veel te lijden van turfgraverij en zoutwinning (darinc delven, moertering).¹¹ Verder was er een toenevend wateraanbod door de afsluitingen van de Maas en verhoging van de waterdruk door dijk aanleg langs de Merwede. Nieuwere hypothesen wijzen op eerdere droogtes die het veen in de dijken zou hebben doen vergaan.

Het verhaal van de vloed was eind 1421 niet af. Tussen 1421 en 1424 waren er verschillende kleinere overstromingen en werden ook andere waarden getroffen. Maar het was de vloed van 1424 die de deur dicht deed voor de toen opnieuw getroffen Grote Waard. Die vloed demotiveerde zowel de bewoners als de financiers voor dijkherstel zodanig dat herdijking maar zeer ten dele plaatsvond. En dat pas decennia later. Reeksen van oorkondes van Jan van Beieren, graaf van Holland in de periode 1418-1425, andere heren en de Hollandse steden laten zien dat vergeefs werd gestreefd naar afdoende dijkherstel. Er was een langdurige agrarische crisis geweest die het vermogen tot investeren had uitgehold. De financieringsgeneigdheid was ook door de eerdere watersnoden sterk afgenomen en landbouwkundig zag men geen toekomst voor het grootste deel van de waard.¹²

Nadat de Grote Waard nu definitief was verdrongen, verloor Dordrecht zijn grondstoffen aanleverende achterland en moest het aanzien dat zijn stapelrecht gemakkelijk kon worden omzeild. De tol van Dordrecht nam sterk in betekenis af.¹³ De vloed maakte ook een einde aan de verbinding van Dordrecht over land met Brabant en met Geertruidenberg. De klap van de vloed van 1421 en de naklap van 1424 met hun doorwerkingen waren uiteindelijk dus wel degelijk groot, vooral in sociaal en economisch opzicht.

Amfibische cultuur

De Britse historicus Michael Pye plaatst de lage landen bij de zee en hun cultuur in een breed geografisch kader: de landen rond de Noordzee.¹⁴ In zijn hoofdstuk 'Overseeing Nature' schets hij hoe men overal landinwaarts keerde, gebieden ontwaterde en landbouw en veeteelt ging bedrijven. Pye wijst op een daarvan afgeleid effect, bodemdaling, waarna 'the water turned on the land'. De door ontwatering bewoonbaar(der) gemaakte gebieden werden, ook afgezien van de risico's van incidentele stormvloed, allengs gevoeliger voor overstromingen door structurele veranderingen in de leefomgeving. In dit geval was dat de actuele en potentiële 'waterigheid' ervan. Pye laat zien dat de mens vervolgens systemen ontwikkelde om veiligheid te bewerkstelligen: dijken, ontwatering, molens, waterschappen. Dit is het macro-plaatje, over een reeks van eeuwen. Het beeld is in ons land overbekend, Pye laat zien dat het ook geldt voor zoveel andere landstrekken.

Van Dam ziet een 'amfibische cultuur' ontstaan, met vaardigheid in het omgaan met

10 Het 'free-rider' probleem in P. Avonds & H.M. Brokken, 'Heusden tussen Brabant en Holland (1317-1357). Analyse van een grensconflict', *Varia Historica Brabantica* 4 (1975) 1-95 (p. 5, n. 13); Taeke Stol, 'Opkomst en ondergang van de Grote Waard', *Holland* 13 (1981) 129-134 (p. 144).

11 Stol, 'Opkomst', 141. Zie ook Van Duinen & Esseboom *Verdrongen dorpen*.
12 Cleveringa e.a., 'So grot overvlot', 54.

13 J.A.M.Y. Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433* (Hilversum 1993) 164.

14 M. Pye, *The edge of the world. How the North Sea made us who we are* (Harmondsworth 2014) 174. Vertaald als *Aan de rand van de wereld. Hoe de Noordzee ons vormde* (Amsterdam 2020).

water, speciaal in overstromingssituaties.¹⁵ Zij beschrijft *coping mechanisms* in de omgang met water, met name compartimentering van het landschap, wonen op verhogingen, en transport over water. De term ‘amfibisch’ heeft betrekking op het kunnen functioneren in zowel natte als droge milieus, terwijl wat onder amfibische cultuur wordt begrepen eigenlijk neerkomt op het zoveel mogelijk terugdringen van de blootstelling aan natte omstandigheden. Van Dam laat de amfibische cultuur eindigen wanneer de invloed van het natte milieu praktisch is buitengesloten en suggereert voor die omslag de term ‘terrestrialisering’. In feite is er voortdurend sprake van een tendens tot terrestrialisering – het streven naar (vaste) grond onder de voeten, dat op zeker moment vrijwel samenvalt met buitensluiting van water. Ook al zou ‘terrestrialiserend’ daardoor een wellicht betere aanduiding zijn, ik gebruik hierna toch de term ‘amfibisch’.

Men ontwikkelde vaardigheden in de omgang met water en met overstromingen. Eerst op lokaal niveau, maar qua schaal meegroeïend met de omvang van de bedreigingen. Aanvankelijk waren de middelen vooral materieel (dijken, dammen, sluisen, molens), later ook bestuurlijk of institutioneel (zoals waterschappen, maar ook allerlei conventies en informele regelingen inzake waterbeheer).¹⁶ Deze middelen vallen alle onder datgene wat de mens maakt of scheidt en zijn daarmee ‘cultuur’. Zo bezien is ook institutionele innovatie, bestuurlijk en sociaal, onderdeel van een ruim begrip ‘amfibische cultuur’.

Institutionele innovatie in amfibisch Holland

Hoe hebben watersnoden (overstromingen en stormvloed) in de lage landen de ontwikkeling daar beïnvloed? Tot welke institutionele adaptaties leidden die? Welke overwegingen speelden daarbij een rol? Voor die vragen kijk ik naar Zuid-Holland, waarbij ik focus op de Krimpenerwaard in de periode rond Sint-Elisabethsvloed.

De waterschappen spruiten voort uit groeiende ervaringen met overstromingen en stormvloed, zeker ook wanneer de kansen daarop en de daarmee verbonden risico's groter lijken te worden en de vereiste aanpassingen gemeenschapsgrenzen overschrijden. Waterschappen zijn in feite nieuwe, grootschaliger gemeenschappen ten behoeve van waterkering of waterwering en zij kennen een inherent streven naar terugdringing van (de invloed van) de natte, waterige component. Zij hebben de neiging die letterlijk buiten te sluiten.

Institutionele veranderingen waren er vele, waaronder de decentralisatie van niet alleen verplichtingen tot dijkonderhoud, maar ook in de sfeer van de juridische betrekkingen tot het land: vormen van decentralisatie of privatisering van de baten van het bedijken en herdijken naar de ondernemers daarvan.¹⁷ Voorbeelden zijn het *cope*-model en de latere consortia en vennootschappelijke structuren. Zo ontstond ook een grote dynamiek in de regeling van verplichtingen tot dijkherstel bij overstromingen waarbij economische en financiële overwegingen inderdaad een rol speelden.

De eerste reactie op watersnoden was dat dijken moesten worden hersteld en walen of walen (grote binnendijkse met water gevulde gaten) omdijkt tot – zoals Jan van Beieren het in 1422 zou noemen – ‘orbaer ende zalicheit onser goeder lude ende behoudenisse des lands’ (*oir* = nut, welvaart).¹⁸ De oorkondeboeken melden de aanleg van infrastructurele waterwerken vanaf 1212. Herhaalde dijkdoorbraken die tot kostbare en arbeidsintensieve herdijkingsprojecten leidden, konden het herstelproces evenwel lamleggen. Men stak dan de spade in de dijk en vertrok. Er vonden, naast incassering en herstel van schade ook adaptaties plaats aan nieuwe of oplopende watergerelateerde risico's, zoals het aanleggen van nieuwe afwateringsboezems. Die adaptaties werden in eerste instantie ondernomen door de direct getroffen (al dan niet met hulp van lokale of regionale autoriteiten).

Tot tegen het eind van de dertiende eeuw was waterbeheer veelal een taak op ambachtelijk niveau. Later, vanaf 1273, werd dit inter-ambachtelijk georganiseerd en kwam er

¹⁵ Van Dam, *Amfibische cultuur*; Van Dam, ‘Denken over natuurrampen’. Voor het begrip ‘amfibisch’ Michael Kempe, ‘Mind the next flood!’ *Memoires of natural disasters in Northern Germany from the sixteenth century to the present*, *Medieval History Journal* 10 (2007) 327-354 (p. 332).

¹⁶ Adam D. Sundberg, *Floods, Worms, and Cattle Plague. Nature-induced disaster at the closing of the Dutch Golden Age, 1672-1764* (dissertatie Kansas University 2015; <https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/19477?show=full>).

¹⁷ Gebruik is gemaakt van Frans van Mieris, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland I-IV* (Leiden 1753-1756); en Pieter Hendrik van de Wall, *Handvesten, Privilegien etc. der Stad Dordrecht I-II* (Dordrecht 1770-1772).

¹⁸ Van Mieris *Groot Charterboek IV*, (28-1-1422).

steeds meer centrale aansturing en toezicht vanuit de grafelijkheid.¹⁹ Structurele veranderingen in de hydrologie leidden dus tot technische interventies en institutionele veranderingen. Incidentele stormen en overstromingen konden de noodzaak van zulke veranderingen accentueren of die zelfs direct veralgemenen.²⁰ Zo werd bijvoorbeeld in 1277 het waterschap in de Alblasserwaard gecreëerd.²¹ De vorming van het Groot-Waterschap van Woerden vond plaats na de overstromingen in 1322.²² Het handvest van het Land van Arkel kwam er in 1422, evenals het (eerste) hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard.²³

Al in de dertiende eeuw en vooral daarna werd de moertering (zoutwinning) gereguleerd, werden handvesten voor waterschappen herschreven en subsidies (of verminderingen van belasting) gegund voor dijkherstel ‘tot behoud van het land’. Korte termijn gewin won het vaak van risico’s op de langere termijn en dat lokte op den duur bestuurlijke interventie uit. Maar ook dan bleef er sprake van risicoverhogende bedijkingsprojecten (zoals langs de Merwede sinds 1366, waardoor vernauwingen ontstonden die tot opstuwing leidden), en het uitgeven van land voor de moertering, teneinde financiering te mobiliseren voor de herdijking. Dit ondergroef enerzijds de beschermingswaarde van dijken, maar genereerde dankzij de verkoop van veen en zout zeer substantiële inkomensstromen.

In toenemend mate klinken in de oorkondes economische en financiële bedijkingsmotieven door. In zijn historie van Zeeland beschrijft Boxhorn hoe men al vroeg dijkte en herdijkte op basis van rationele ramingen van verwachte kosten en baten.²⁴ Zo wordt een plan voor een nieuwe dijk ter bescherming van de Grote Waard in 1410 door een van de beoogde ondernemers afgehouden met argumenten in termen van de kosten van aanleg en onderhoud en de te verwachten lage opbrengsten. Bij Pye heet het: ‘Man made the land vulnerable (...) and then invented limited companies, borrowing money to buy safety. Economics now determined which towns breathed and which towns drowned’.²⁵ Weliswaar zijn Pye’s (naamloze) vennootschappen van later datum, maar de voorlopers daarvan, consortia van steden en gefortuneerde geslachten, kwamen al voor in de veertiende eeuw.

Stormvloeden en overstromingen konden leiden tot grafelijke interventies. Het aantal waterbeheergerelateerde oorkondes en dergelijke steeg in de jaren na de watersnood van 1373 van circa tien procent tot meer dan dertig van het totale aantal grafelijke documenten. In de jaren na de Sint-Elisabethsvloed liep dit op van nog geen vijf procent tot ruim boven de twintig procent. Voorbeelden van voor de waterstaat cruciale institutionele innovaties omvatten:

- Regelingen inzake de eigendom van verlaten dijken (Graaf Floris, 1291, Riederwaard).²⁶
- De in 1303 door graaf Jan gedecreteerde algemene regel: ‘in elcken Waert salmen hebben eene Dijk-Grave’.²⁷
- De plicht tot dijkherstel en -onderhoud in heel Zuid-Holland. Graaf Albrecht (1375, 1377) legt die primair bij de heren die zich bij hun belening verbonden hadden hun landen middels bedijking te beschermen ‘up haer lijf ende op haer goed’.²⁸
- In verband met weigerachtigheid inzake participatie in herdijkingsprojecten op grond van ooit verkregen privileges decreeteerde Jan van Beieren in 1423 het principe dat het dijkrecht gaat boven verleende handvesten (Diemerdijk).²⁹

In de loop van de dertiende en veertiende eeuw was er dus sprake van een sterke institutionele ontwikkeling in reactie op wateronveiligheid. Het meest in het oog lopend, is de ontwikkeling van kleinschalige waterschappen tot de regionale hoogheemraadschappen. Tabel 1 geeft hun ontstaansmomenten. In de meeste gevallen volgden later aanscherpingen en uitbreidingen. Wat in deze tabel opvalt, is het gat na 1331. Het zou tot 1422 duren voor de twee laatstgenoemde heemraadschappen ontstonden.

19 Henderikx, ‘De zorg voor de dijken’.

20 K.A.H.W. Leenders, ‘De interactie tussen mens en natuur in de strijd om land en water in het zuiden van Holland, 1200-1650’, *Holland* 36 (2004) 142-161.

21 P.A. Henderikx, ‘De oprichting van het hoogheemraadschap van de Alblasserwaard in 1277’, *Holland* 9 (1977) 212-222.

22 Van Mieris, *Groot Charterboek II*, 289 (11-5-1322).

23 Het handvest in Van Mieris, *Groot Charterboek IV*, 615 (28-1-1422).

24 Marcus Zuerius van Boxhorn, *Chronyck van Zeelandt, eertijds beschreven door d’Heer Johan Reygersbergen* (Middelburg 1644) 97-100.

25 Pye, *The edge of the world*, 174.

26 Van Mieris, *Groot Charterboek I*, 535 (3-4-1291).

27 Jacob van der Eijck, *Corte beschrijvinghe mitsgaders Hantvesten, Privilegien, Costumen ende Ordonnantien vanden Lande van Zuyt-Hollandt* (Dordrecht 1628) 120.

28 Van Mieris, *Groot Charterboek III*, 335 (18-11-1377), 314 (14-11-1375).

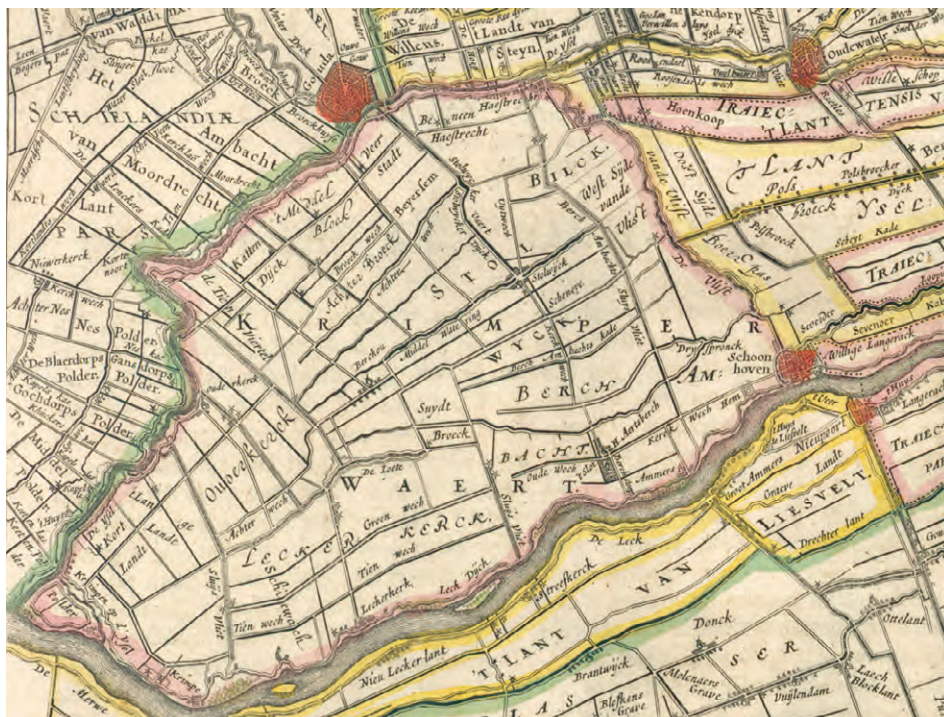
29 Van Mieris, *Groot Charterboek IV*, 695 (31-8-1423).

TABEL I. ONTSTAAN VAN (HOOG-)HEEMRAADSCHAPPEN IN EN ROND ZUID-HOLLAND, 1250-1430

Jaartal	Naam	Mogelijke aanleiding	Opmerkingen
1255	Rijnland		wellicht eerder
1273	Land van Heusden		
1275/1281	Grote Waard		wellicht vanaf 1243
1277	Alblasserwaard		diverse latere uitbreidingen
1282	Tiesselingervwaard		
1284	Vijfheerenland		
1287	Lopikerwaard		
1288	Riederwaard	Overstromingen 1287/88	later complexe geschiedenis van verdrinken en herdijken
1289	Delfland		
1299	Schieland		wellicht eerder
1322	Land van Altena		
1322/1323	Waterschap Woerden	Overstromingen 1322	
1331	Zwijndrechtse Waard	Overstromingen 1322?	
1422	Land van Arkel	Sint-Elisabethsvloed 1421	
1422/1430	Krimpenerwaard	Zie tekst	1422: tijdelijke regeling 1430: definitief hoogheemraadschap

Hoe werd er bestuurlijk gereageerd op de Sint-Elisabethsvloed? Vrijwel direct na de ramp werd gestreefd naar herwinning van het land. Verplichtingen tot participatie in herdijkningen werden aangescherpt en uitgebreid en er ontstonden procedures voor de behandeling van onwilligen: die moesten ‘scerpelic’ worden aangepakt waarbij goed noch lijf werden ontzien. De graaf en de steden konden zelf bedijking ter hand gaan nemen en on-

30 C.R. Schoute, ‘Dijken

Afb. 3 De Krimpenerwaard zoals weergegeven op de kaart ‘Zuydhollandia stricte sumta’ in ‘Theatrum Orbis Terrarum, sive Atlas Novus in quo Tabulae et Descriptiones Omnium Regionum’ van Willem en Joannes Blaeu (Amsterdam 1645).

kosten verhalen op onwilligen. Steden die daarin participeerden, verkregen rechten. Zorgen over het herstel van dijken bleven bestaan tot na de overdracht van het graafschap aan Filips van Bourgondië. Hier en daar was sprake van uitgifte van het recht van bedijking op kleine stukken herwonnen land. In Heusden werd het dijkbestuur nog in 1432 bekrachtigd. Het land van Arkel kreeg enkele maanden na de Sint-Elisabethsvloed van 1421 een hoogheemraadschap. De vraag is of ook de (latere) vorming van het hoogheemraadschap in de Krimpenerwaard werd ingegeven door diezelfde vloed.

Dijkrecht en het Hoogheemraadschap Krimpenerwaard

In de Krimpenerwaard werd het dijkbestuur tot 1422 overgelaten aan lokale instanties.³⁰ Daarna werd in verschillende stappen het hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard gesticht. Waarom vond deze bestuurlijke ontwikkeling zo laat plaats? Hieronder volgt eerst een schets van de institutionele situatie tot 1420. Daarna wordt de ontwikkeling van het hoogheemraadschap van 1420 tot en met 1430 beschreven en de betekenis van de Sint-Elisabethsvloed bezien.

Ondanks de aanwezigheid van dijkgraven in de veertiende eeuw, bleven er verschillende afzonderlijke schouwen binnen de Krimpenerwaard. Schoute geeft daarvoor twee verklaringen: (1) tot pakweg 1400 kon men wat de water-gerelateerde risico's betreft volstaan met beheersmaatregelen op lokaal of semi-lokaal niveau; en (2) gebrek aan samenwerkingsszin bij de heren in de Krimpenerwaard, de van Arkels, van de Leks, de graven van Blois of hun opvolgers. Het eerste argument is plausibel. De oudste bekende overstroming vanuit de Lek is die van 1322, en langs de IJssel is dat die van 1397 bij Gouderak.³¹ In het laatste kwartaal van de veertiende eeuw werd het Zuid-Hollandse rivierenlandschap weliswaar geteisterd door overstromingen van rivierdijken, maar die lijken niet tot grote schade in de Krimpenerwaard te hebben geleid. Wat het tweede argument betreft, hadden tenminste twee van die geslachten (de van Arkels en van de Lek) inderdaad tegengestelde belangen. De waard raakte ook betrokken bij het politieke gewoel in die tijd. Dat alles kan een rol hebben gespeeld, maar zal geen hoofdargument zijn geweest. In de aanpalende Alblasserwaard speelden dergelijke tegenstellingen ook, maar stonden zij de ontwikkeling van grotere waterschappen niet in de weg.

Eind 1420 (na november, en tot in 1421) veranderde de situatie. Er was een overstroming in de Krimpenerwaard als gevolg van inbraken van hoog water vanaf de Lek.³² Jan van Beieren beschrijft in zijn oorkonde van 1422 het ontstaan van de twee fameuze walen onder Lekkerkerk. De Krimpenerwaard liep onder en hij herinnerde de heer van de Lek kort na de inbraken van 1420 al aan zijn herdijkingsplicht.³³ De daaropvolgende herfst was nat en het rivierwater stond hoog. Later, in november 1421, stuwde 'de' Sint-Elisabethsvloed het rivierwater verder op. In die winter kwamen delen van de Krimpenerwaard onder water te staan. Van nieuwe inbraken in dat jaar in de westelijke Krimpenerwaard is niets bekend. In 1422-1423 was er weer veel regenwater en ook in 1423 zou er een dijkdoorbraak zijn geweest.³⁴ En eind 1424 vond de derde Sint-Elisabethsvloed plaats. De Tielse Kroniek meldt dat daarbij (ook) de dijk bij Krimpen overstroomde en op veel andere plekken weer doorbrak.

Hoe hangt het ontstaan van het hoogheemraadschap in de Krimpenerwaard hiermee samen? De geschiedkundige inleiding op de archiefinventaris van het hoogheemraadschap vermeldt dat de Sint-Elisabethsvloed 'heel direct de noodzaak [had] doen voelen tot een betere regeling van de dijkzorg in de Krimpenerwaard: het water had twee gaten in de Ringdijk geslagen', wat graaf Jan van Beieren ertoe bracht een 'gemene dijckagie' aan de waard te geven.³⁵ Inderdaad stelde de graaf eind september 1422 een eerste handvest op voor de Krimpenerwaard, wegens de 'groeten verderflijken schade' door de 'tween open walen' die al 'omtrent twee jair lanc' open stonden naar de rivier toe.³⁶ Dus vanaf het najaar van 1420. Anderen, niet de minsten, zitten met het hoogheemraadschap op de lijn dat

en dijkrecht in de Krimpenerwaard voor 1430', *TvWG* 3 (1994) 65-84; A.P. Weggeman Guldemont, *Het hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard en zijn geschiedenis* (Schoonhoven 1983; oorspr. Leiden 1837).

³¹ A.J. van der Aa, *Beschrijving van den Krimpenerwaard en den Lopikerwaard* (Schoonhoven 1847) 17-23.

³² Gottschalk, *Stormvloed* II, 91; Buisman *Duizend jaar* II, 446. Zie ook Hendriks, 'De watersnoodrampen', 111; Cleveringa e.a., 'So groot overvlot', 171.

³³ Van Mieris, *Groot Charterboek* IV, 655 (20-9-1422), 571 (6-3-1421).

³⁴ Teunis Vink, *De Lekstreek. Een aardrijkskundige verkenning van een bewoond deltagebied* (Amsterdam 1926) 397. Zie ook de hierna aangehaalde verzoeken om financiering van herdijking, begin 1424.

³⁵ Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard, Rotterdam. Toeg. 131: Archief van [de/het] Hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard (Deelarchief B) (1856-2004), Inleiding (Oprichting).

³⁶ Van Mieris, *Groot Charterboek* IV, 656-658 (20-9-1422).

het de Sint-Elisabethsvloed was die zou hebben geleid tot die twee walen en tot de stichting van het Hoogheemraadschap.³⁷ Maar de Sint-Elisabethsvloed wordt nergens in de primaire literatuur over het handvest van 1422 genoemd. Blijkbaar was daar geen aanleiding toe. Gottschalk kiest toch voor 1421 op basis van een indirecte getuigenis voor het Hof van Holland uit 1448.³⁸ Dit getuigenis verwijst naar de tijd toen 'Zuythollant inbrack, soe brack in desgelycx Crimpenrewairt, en bleeff ridende, eer hy voldyct wert, omtrent III jaer'. Dat de waard ongeveer drie jaar 'rijdende' was, strookt eerder met de overstroming eind 1420.

Het handvest van 1422, opgesteld na 'oetmoedichs versoucks ... der goeder luden van Crimpenrewairt', behelsde 'een gemeen dyckaidze' ter vervanging van de vijf oude schouwen en moest gelden voor vijf jaar met de mogelijkheid van verlenging (dat laatste werd ook door Jan van Beieren bepaald in zijn handvest voor Arkel van eerder datzelfde jaar). Dat verzoek reflecteert ongetwijfeld de opinie dat de waard met afzonderlijke schouwen niet langer te behouden zou zijn.³⁹ Er werd een college gevormd van tien hoogheemraden dat steeds voor een jaar een dijkgraaf zou kiezen: zes heemraden voor de oude schouwen en de grafelijkheid, plus een uit elk van de steden Schoonhoven, Dordrecht, Gouda en Oudewater. De ingezetenen dienden zich op straffe van lijf en goed te voegen naar de uitspraken van het college inzake dijkonderhoud en dijkverbetering. De ambachtsheren moesten dijken herstellen, ook na dijkverlating, en konden de lasten daarvan verhalen op de verlaters. In elk geval in maart 1424 waren dijkgraaf en heemraden van de Krimpenerwaard in functie.

Niet alle Krimpenerwaardse heren aanvaardden het handvest. In juni 1423 klaagde Margaretha van Bourgondië (als vrouwe van Schoonhoven een direct betrokken schouwgerechtigde) dat Engelbert van Nassau zijn schouw (van de Lek) aan zich hield en weigerde het dijkherstel ter hand te nemen rond de walen in zijn deel van de waard, tot schade van de waard als geheel.⁴⁰ Margaretha eiste maatregelen. In 1424 beval Jan van Beieren de dijkgraaf tweemaal onwillige plichtverzakkers 'aen te tasten ende te vangen ende houden'.⁴¹ Maar, als hij zich al aangesproken had moeten voelen, Engelbrecht van Nassau – thuis in Breda en vaak wonend in Brussel – stak geen hand of spa uit.

Wat zou zijn standpunt kunnen verklaren? De literatuur suggereert dat familiale onenigheid tussen lokale landheren in de waard hiervoor relevant zouden zijn. Ik acht dat

Afb. 4 Het Bakkerswaard ontstond bij een dijkdoorbraak in 1420. Hier te zien als 'De Kooij of Bakkerswaard' op de kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Lekkerkerk, Zuid Holland, sectie D, blad 01. Beeldbank RCE, MINo8103D01.

37 L.F. Teixeira de Mattos, *De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. III: De waarden, afd. I: De Krimpenerwaard* ('s-Gravenhage, 1927); Van der Aa, *Beschrijving*, 22; Vink, *De Lekstreek*, 223; Gottschalk, *Stormvloed*, 92.

38 J.G.C. Joosting, *Onuitgegeven oorkonden betreffende het Zeventuigsrecht, met een inleiding* (Nijmegen 1890) 28.

39 Van Mieris, *Groot Charterboek IV*, 680 (8-6-1423).

40 Van Mieris, *Groot Charterboek IV*, 682-683 (8-6-1423).

41 Van Mieris, *Groot Charterboek IV*, 716 (24-3-1424); zie ook Van Mieris, *Groot Charterboek IV*, 726 (24-6-1424).

Afb. 5 Het wapenschild van Engelbert van Nassau als heer van de Lek. Feitelijke het Wassenaar/Polanen-wapen van zijn vrouw die hem deze heerlijkheid aanbracht. Koninklijke Bibliotheek, Wapenboek Nassau-Vianden, fol. 11r.

42 Van Mieris, Groot Charterboek IV, 611 (29-12-1421); Den Haag, HaNA, Nassause Domeinen, 1.08.01, register 20.1164 (3-2-1422).

43 Van Mieris IV, p. 716, 24 mrt 1424; zie ook van Mieris IV, p. 726, 24 juni 1424.

44 H.W.G. van Blokland-Visser, *De heerlijkheid Papendrecht* (Alblasserdam 2012). Zijn broer Walraven zou dit in/voor 1410 ook gedaan hebben (Van Mieris, Groot Charterboek IV, 138 (16-4-1410)), en in/voor 1413 (Van Mieris, Groot Charterboek IV, 244 (31-7-1413)).

45 Arnhem, GldA, 0370 Archieverheren van Culemborg, inv.nr. 6470.

46 J.C. Kort, 'Repertorium op de grafelijke lenen in de Grote Zuidhollandse Waard, 1276-1650', *Ons Voorgeslacht* 51 (1996) 213-246. Enkele van deze lenen verdrongen met de Grote Waard.

weinig bevredigend. Als er al moet worden gezocht naar politieke conflicten als oorzaak, dan zou kunnen hebben gespeeld dat Engelbrecht in 1420 als onderbevelhebber actief betrokken was bij een Brabantse veldtocht tegen Jan van Beieren. Er waren toen conflicten tussen beiden: Jan hield Engelbrechts Hollandse renten vast en weigerde andere schulden aan Engelbrecht te betalen.⁴² Het handvest van 1422 bepaalde dat zijn bezit zou vervallen aan de graaf als hij weigerde opdrachten tot herdijking uit te voeren en dat herhaalt Jan van Beijeren tot tweemaal toe in 1424.⁴³ Maar ook toen na Jans dood in 1425 vrienden van Engelbrecht de macht hadden overgenomen, wilde deze niet meewerken aan het herdijken. Waarschijnlijk waren economische argumenten belangrijker voor Engelbrecht.

Herdijken was een dure onderneming. Ook in andere waarden verdween de animo daartoe. In de Alblasserwaard had Willem van Brederode het iets eerder ook voor gezien gehouden.⁴⁴ Daar zou trouwens ook door Engelbrecht van Nassau zelf de spa in zijn Lekdijk zijn gestoken, met als gevolg dat de dijkgraaf daar in 1422 het verhaal op Engelbrechts goederen zou krijgen in vijf ambachten.⁴⁵

Al in 1410 had Engelbrecht, die ook meervoudig ambachtsheer in de Grote Waard was,⁴⁶ op stevige technisch-economische gronden bezwaar gemaakt tegen een groot nieuw bedijkingsproject voor die waard.⁴⁷ Ondertussen was hij wel buiten alle regels om bezig veen te moeren in de Grote Waard. Jan van Beieren maande hem tot vrijlating van enkele gevangen gezette Dordtenaren die hem dat moeren hadden willen beletten.⁴⁸ Engelbrecht was kennelijk een herdijkings-scepticus in het Zuid-Hollandse. Dat hij evenwel niet wars was van economische exploitatie van zijn landen, bleek uit zijn verpachting van visrechten en zijn pogingen om een vogelarij in de verdrongen landen in de Grote Waard op te zetten. Hij leek daarmee van de watersnood daar een financiële deugd te maken op manieren die hij mogelijkwerwijs ook aantrekkelijker opties vond voor zijn Krimpenerwaard. Engelbrecht leek sowieso bezig zijn activiteiten te verleggen naar Brabant.

Begin 1424 stuurden Gouda, Schoonhoven en Dordrecht, sleutelinstanties in het hoogheemraadschap, verzoeken om financiële steun aan onder meer de Utrechtse kapitels met als motivatie de grote armoede en narigheid als gevolg van de oorlog met Utrecht en grote sterfte in de Krimpenerwaard (afbeelding 6).⁴⁹ De steunverzoekers legden zich blijkbaar neer bij Engelberts weigerachtigheid en zochten naar een andere wijze van financiering. Het resultaat hiervan is niet geregistreerd, maar laat zich raden. Nog jaren later waren de dijken niet hersteld.

Inmiddels raakte de waard betrokken in de Hoekse en Kabeljauwse twisten, met belegeringen en strooptochten tot gevolg. Zelfs de oorlogsvoering werd 'amfibisch' en inundaties werden ingezet als strijdmiddel in deze toch al zo door water gekwelde waard. 'Op het platteland woedde een guerilla, reizen zonder gewapend escorte was levensgevaarlijk, en de steden zaten vol vluchtelingen. Stadsbesturen moesten voortdurend op hun hoede zijn voor 'stadsgrepen' van Jacoba-gezinden ['Hoeken'; Jacoba was gravin van Holland, 1417-1433]. Niemand wist hoe het af zou lopen'.⁵⁰ Herdijking kwam mede daardoor in de verdrukking.

Toen verscheen een nieuwe geïnteresseerde in de graafschappen van Jacoba op het toneel: haar neef Filips de Goede van Bourgondië. In april 1427 zei hij de Krimpenerwaardse walen te willen bedijken wanneer de eigenlijk daarvoor verantwoordelijken het alsnog lieten afweten.⁵¹ In 1428 sloten Filips en Jacoba vrede (de Zoen van Delft) en ging het gezag over op Filips. De zoen kende een bepaling over landen die 'ingebroken' waren geweest en nu weer werden bedijkt. Die konden worden teruggekocht door de oorspronkelijke bezitters.⁵² Impliciet lijkt Engelbrecht volgens het vigerende dijkrecht zijn claim op

Afb. 6 Brief van de regeringen van Dordrecht, Schoonhoven en Gouda aan de vijf Utrechtse kapittels en alle anderen die goeod zijn in de Overwaard tussen de Nieuwe dam en Schoonhoven, met verzoek die van Krimpenerwaard beneden Schoonhoven wegens hun armoede bij te staan in het herstel van de Lekdijk aldaar, 12 januari 1424. Het Utrechts Archief, 216 Domkapittel te Utrecht, inv.nr. 3655.

- 47 Adriaan van Rijsbergen, 'Perikelen rond de Grootte Waert', 72-75. Download via www.biesbosch.nu.
- 48 Van de Wall, Handvesten II, 482 (25-7-1423).
- 49 Utrecht UTHUA 216 Domkapittel, inv.nr. 3655. Zie ook UTHUA 221 St Marie, inv.nr. 2447; UTHUA 222 St Jan, inv.nr. 1420, alle gedateerd 1424. Gottschalk dateert 1425, maar informatie uit het Utrechts Archief suggereert dat 1424 correct is. Zie ook UTHUA 701 Stadsbestuur Utrecht, inv.nr. 139; UTHUA 221 St Marie inv. nr 2447; en 222, St Jan, inv.nr 1420; en Van Mieris, Groot Charterboek IV, 682 (8-6-1423).
- 50 A. Janse, Een pion voor een dame. Jacoba van Beieren, 1401-1436 (Amsterdam 2009) 261.
- 51 Van Mieris, Groot Charterboek IV, 886-887 (16-4-1427).
- 52 Van Mieris, Groot Charterboek IV, 921 (3-7-1428), punt XXII.
- 53 Van Mieris, Groot Charterboek IV, 941 (1428 of 1429).
- 54 Den Haag, HaNA, 1.08.11 Domeinraad, inv. nr 7318: Leenregister van de heerlijkheid van de Lek en Polanen 1309-1469, f. CCIV (23-4-1429).

het land in de westelijke Krimpenerwaard te verliezen.

Kort daarna, in 1428, kondigde het verzoende duo aan hoe de Krimpenerwaard zou worden herdijkt.⁵³ Het noodzakelijke dijkherstel op eigen land van de heer van de Lek in de Krimpenerwaard zou door Albrecht van Naaldwijk worden verricht waarbij aan hem in datzelfde document een levenslang dijkgraafschap werd beloofd. Ten tweede zouden alle tot dat moment aan de heer van de Lek toegedachte herdijkningen ter hand worden genomen door de betreffende ambachten zelf. Zouden zich nieuwe doorbraken of overstromingen voordoen die tot het verlaten van dijk en land leidden, dan zou Albrecht ook die dijken herstellen. Hij zou voor duizend schilden in de waard te investeren en zou, mocht hij ooit tot verlating van land overgaan, maximaal de waarde van zijn eigen investering verliezen. Het is opmerkelijk dat deze mogelijkheid van dijkverlating door Albrecht van Naaldwijk werd geregeld in deze oorkonde. En ten slotte werd een nieuw handvest aangekondigd dat in 1430 daadwerkelijk zou worden bezegeld door Filips en Jacoba.

Albrecht combineerde het dijkgraafschap met het ambachtsheerschap in het land van de Lek. Dat laatste werd in 1429 als erfelijk achterleen aan hem overgedragen door Engelbrecht.⁵⁴ Engelbrecht weigerde te participeren in het herstel van de Lekdijk. Het overdrachtsakkoord legde vast dat Albrecht claims op Engelbrecht van derden (inclusief de graaf) betreffende bedijking of anderszins zou overnemen. De graaf hield blijkbaar vast

aan zijn wens om geen land verloren te laten gaan en Engelbrecht moet het herstel van de dijken eenvoudigweg geen zinvolle optie hebben gevonden. Albrecht daarentegen was wel bereid fors in de waard te investeren. De goederen van de Lek werden – voor zover we kunnen zien – om niet overgedragen aan Albrecht, mits hij borg stond voor Engelbrechts risico's.

Waarom zou Albrecht van Naaldwijk wel interesse hebben gehad in de Krimpenerwaard terwijl Engelbrecht bereid leek die op te geven? Albrecht, tweede zoon van Hendrik, heer van Naaldwijk, was zelf al heer van Bergambacht en woonde daar in 1420. In 1427 was hem de heerlijkheid Naaldwijk toegefallen nadat zijn vader en zijn oudste broer Willem waren verbannen in het kader van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Toen kwam Willem terug en claimde de heerlijkheid van Naaldwijk en Albrecht zocht een andere positie. Dat werd het dijkgraafschap en de lagere heerlijkheden van de Lek. Dat zal de van Naaldwijks best een grijpstuiver waard zijn geweest.

Het nieuwe, door Filips en Jacoba uitgevaardigde dijkrecht, hield in: een levenslang en overerfbaar dijkgraafschap waarbij de dijkgraaf voor driehonderd Wilhelmus schilden gegoed moest zijn in de waard.⁵⁵ Ook werd voorzien in een dijkcollege van (nu) zeven hoogheemraden waarvan één benoemd door de dijkgraaf en twee door elk van de steden Dordrecht, Schoonhoven en Gouda. Hier kregen de steden dus *en passant* grote macht in het dijkcollege; opnieuw een innovatie in het amfibische bestuur. Zo werd het hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard definitief een feit. In nadere bepalingen zouden de steden in 1468 dit dijkrecht nog preciseren en aanscherpen. Maar in hoofdlijnen stond het vanaf 1430 overeind tot het einde van de Republiek in 1795. Dat was de nagalm van de overstroming van 1420. Het laatste grote gat in het stelsel van hoogheemraadschappen in de regio werd zo gesloten.

En de Sint-Elisabethsvloed dan? Die blies ongetwijfeld wind in de zeilen van de bestuurlijke vernieuwers. Maar de druppels die de Krimpenerwaardse dijk deden overlopen en zo tot het eerste (1422) en later (in 1430) het definitieve handvest hebben geleid, waren al een jaar voor de vloed gevallen. De Sint-Elisabethsvloed en de nasleep daarvan zal ondertussen de heer van de Lek hebben gestijfd in zijn zorgen omtrent de houdbaarheid van laaggelegen land in het rivierengebied.

Conclusies

Stormvloeden en overstromingen als de Sint-Elisabethsvloed van 1421 waren er vele in de lage landen bij de zee en langs de rivieren van wat later Nederland werd. Er waren alleen al drie vloeden die door de datum waarop ze plaatsvonden die naam meekregen, in 1404, 1421 en 1424. En dat was niet eens alles in die periode. Er waren in de jaren twintig van de vijftiende eeuw diverse andere overstromingen, niet in de laatste plaats die van 1420 die voor de Krimpenerwaard zo belangrijk zou worden. Ze pasten in een regime van wind en water dat al vóór 1200 de streek in de ban hield. De vloed van 1421 was ongetwijfeld een zeer grote, al waren de gevolgen minder dramatisch dan ze daarna werden gepresenteerd, zelfs in het gebied waar de ramp zich voornamelijk manifesteerde: de Grote of Zuid-Hollandse Waard ten zuidoosten van Dordrecht.

Die vloed is iconisch geworden voor de relatie van de bewoners van de lage landen met het fysieke milieu in hun gewesten, die zelfs aanleiding is geworden voor de ontwikkeling van het concept van de 'amfibische' maatschappij of cultuur: de omgang met de land/water-dynamiek en met name de hoogte- of dieptepunten daarin, overstromingen en stormvloeden. Waar de discussie over die amfibische cultuur zich veelal richt op de materiële componenten daarin – zoals dijkaanleg, transport en bewoningspatronen – passen in een breder cultuurbegrip ook bestuurlijke en institutionele reacties op water-gerelateerde uitdagingen in dat concept.

Uit tal van oorkondes vanaf 1200 valt op te maken hoe al vroeg wijzen van omgang met

55 Van Mieris, *Groot Charterboek IV*, 976-979 (13-5-1430), 982 (14-7-1430). Zie ook Weggeman Guldemont, *Het hoogheemraadschap*.

het water werden ontwikkeld, gereguleerd en aangepast, zowel technisch-materiele als institutionele. Zo ontstonden bijvoorbeeld waterschappen en later hoogheemraadschappen die qua schaal en domein meegroeiden met de perceptie van dreiging van ingeblazen en opgestuwd water. In een aantal gevallen is die ontwikkeling duidelijk gerelateerd aan specifieke overstromingen. Zo ontwikkelde zich ook het substantiële dijkrecht. Veranderingen in maatschappelijke verhoudingen gaven ook aanleiding tot veranderingen in het stelsel. Zo groeide de invloed van de grotere steden in de hoogheemraadschappen. Het proces van vorming van heemraadschappen leek tot een eind te komen rond 1330, enkele decennia nadat vanwege de grafelijkheid was gedecreteerd dat iedere waard een dijkgraaf diende te hebben, als regel vergezeld van een groep heemraden. De Krimpenerwaard bleef daar lang buiten, maar voor die waard intervenueerde ruwaard/graaf Jan van Beieren in 1422 met een handvest voor een hoogheemraadschap analoog aan dat van bijvoorbeeld Rijnland of Delfland. Naar hij schreef deed hij dat op verzoek van de bevolking.

Was dat het sluitstuk van het rond 1300 ontwikkelde systeem van 'een dijkgraaf in elke waard'? Dat was het inderdaad – op een haar na: het werkte niet en werd met een iets andere inhoud opgevolgd door een handvest van 1430, bezegeld door Jacoba van Beieren en Filips van Bourgondië. Ook aan het bestuurlijk draagvlak in de waard zelf moest worden gesleuteld. De heren van de Lek raakten het beheer over de goederen van de Lek kwijt aan anderen en pas daarna kon ook de schouw van die heren opgaan in die over de hele ring rond de Krimpenerwaard.

Was het hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard ingegeven door de Sint-Elisabethsvloed van 1421, zoals wel wordt gesteld? Vast staat dat de directe aanleiding voor het opstellen van het handvest van 1422 bestond uit een tweetal walen in en achter de Lekdijk. Maar die walen herleiden tot de vloed van 19 november 1421 slaat de plank ongeveer een jaar mis. Ze ontstonden in 1420 door een vergeleken met de Sint-Elisabethsvloed in de schaduw gebleven overstroming. De Sint-Elisabethsvloed en zijn nasleep rond de Grote Waard heeft ongetwijfeld wel het klimaat versterkt waarin de grafelijkheid zocht naar betere structuren om zijn land mee te behouden en zijn mensen een goed leefklimaat te bieden. Met een fraaie term uit die tijd: dat leidde tot oir voor de graafen oir voor de ingelanden.

De tweetraps-innovatie die in dit hoogheemraadschap werd vormgegeven, leidde bovendien tot een bij zijn ontwerp in 1422 onvoorziene, maar in zijn definitieve vorm van 1430 omarmde bestuurlijke vernieuwing doordat de invloed van enkele de waard omringende steden toenam.